Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың иитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 178 (15152) ◆ 1993 чылдың сентябрь 22, среда

Солунга ат салган шагы 21.35. Садар өртээ 10 рубль.

ХҮННҮҢ МЕДЭЭЛЕРИ

Кышка белеткел

ТЕРЕКТИГГЕ ЧАЙЛААННАР

Чечек биле Маадыр-оол Донгактар «Бай-Тал» совхозтуң малын кадарганындан бээр ам таптыг-ла чээрби ийи чылдың нүүрүнче кирипкеннер.

Оларның коданында бо чылын төрүүр 280 хой бар, эрткен чылдың кыштаглаашкынының түнели-биле малчыннар төрүүр 100 баш хойдан 90 хураганны камгалап ап, бир хойдан-на 1 кг 400 грамм дүктү кыргып алган. Бо чайын олар хоюн Хемчик бажының Теректиг деп черге үш-дөрт удаа көжүп, одар-белчиирин, суксун-суггадын эки чоруткан. Чайлаглаашкынны эки эрттиргениден хойлары семис-шыырак.

Малчыннар бо хүннерде чайлаандан көжүп кирил келгеи. Сиген, тараа шөлдерини дүжүдүн кезип каапкан черлериинде хоюн улам күш-деңгилде киирип алыры-биле, хооразында кадарып чоруп турарлар чорду. 30 тонна сигенни чайын кезип белеткеп алгаш, Туралыгда кышкы турлаанда сөөртүп чедирип алган. Кышка хынамчалыг белеткеннип турар, кажаа-хораазының, кыжын чурттаар бажыныың септелгезинде чедир кылдынмайн барган үүлдерни база кылып четтигип турарлар.

САВАҢНЫ—ШӨЛДЕРДЕН

Тайгалар баштарында хар киир чаарынга белеткени берген.

Ынчангаш тараа ажаалдазында механизаторларны, мал чеми белеткеп турарларны үе далаштырыр, кызап келген. Ылаңгыя дүжүт ажаалдазының темпизин дүргедетпес болза хоржок,

Бай-Тайга районда «Бай-Тал», «Кызыл-Даг» совхозтарның сиген белеткекчилери кол ажылының талазы-биле чедир кылыр ужурлуг ажылдарын адакталдырып келген, чедир кылыр үүлдер-ле артканы. Сиген белеткээр планныг онаалдазын совхозтар күүседиптериинің кырында келген. Оон-биле кады районнуң ажыл-агыйлары тараа шөлдериинде кестинген саванны база ажаап ап эгелээн.

Делгер КАҢ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ПЛАНЫН КҮҮСЕДИПТЕР

Бай-Тал суур чагыргазының даргазы Дадар-оол Комбуевич Салчакка ужурашкаш, оон чагыргазында турар девискээрде мал чеминиң белеткели болгаш күсү дүжүт ажаалдазы кандыг чоруп турарын, каш сес-биле харыылап бээрин дилээн мен.

— «Бай-Тал» биче бүдүрүлгелер каттыжыышкыны бо чылын 1590 тонна сигенни белеткээр планныг. Амгы хүннерде 1306 тонна сигенни белеткээн, азы планының 82 хуузун күүседип турар. Сиген планын бо айда бүрүн күүседиптер.

Сиген белеткелинге 17 эвенолар доктаамал ажылдап турган. Олардан боттарынга бердинген планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеннерге Владимир Сарыг-оолдуң удуртканы 9 кижилиг чартык механизастаттынган звенозу 130 тонна сиген белеткээр планын 147 тонна, «Шивилиг» биче бүдүрүлге (удуртукчузу Кызыл-Кат Кочал-оол) 130 тонна планын 151 тонна кылдыр күүсеткен. Мерген Базырның 10 кижилиг звенозу 120 тонна планын 131 тоннага күүсеткен. Ынчангаш сигенчи звенолар аразында чарышка олар шылгараан.

Сиген белеткелинин иитги түнелин үндүрүп тура, оларны сарлык молдургазы, ирт, серге, азы акша шаннылдарыбиле шаннап-мактаар апаар. Малчыннар шупту сиген белеткелинге эки киржип, өгбүле бүрүзү 10-15 тоннадан эвээш эвес сигенни белеткээш, кыштагларында чедирип, сарааттап алганнар. Эң ылаңгыя Шойгу Монгуш — 21 тонна, Алексей Чымба — 18 тоннаны белеткээш, кыштагларында чедирген. Суурнуң коллективтери, тус-тус сигенчи звенолары мал чеминиң белеткелинге кажаңгызындаа идепкейлиг. Эң активчи киришкенин маңаа мактаары чугула.

Ам бо хүннерде дүжүт ажаалдазы эгелээн. 4 комбайн тарааны кезип турар. Дүжүт ажаалдазы сентябрь 10-дан эгелээн.

Шаңны белеткеп турар. Тараа арыглаар машиналар чок.

Седип-оол ИРГИТ.

Дүжүт-93

АГААР-БОЙДУСТАН ХАМААРЫЛГА ЧОКТА

Бо чылын Улуг-Хем районнуң совхозтарында болгаш арат ажыл-агыйларында тараанның үнүжү багай эвес болган. Өстүрген дүжүттү ажаап алыр дээш демисел август айының ийги чартыында эгелээн. Ындыг турбуже, удаа-дараа болуп турар чаъс-чаашкын улуг шаптыкты каткан. Бо бергедээшкиннерни ажып эртер талазы-биле алдынып турар хемчегларни район чагыргазының даргазы К. Т. КУУЛАР мынчаар тайылбырлаан

— Карим Тасович, күскү дүжүт ажаалдазы барык бир ай уламчылап турар-дыр. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары бар-даа болза, өске боттуг чылдааннар черле бар дээрзин чугаалап көрүүлерем.

— Бистин районнуң тарылга шөлдерин зоналаргa уаып, часкы тарылганы кажан, канчаар чорударын безин бижип, ажыы-биле чугаалааргa, дүрүмчүдүн каан болгай. Ынчалза-даа чер ажылын чорудун тура, каяа, кандыг культураны кажан тарыырын совхозтар боттары шиитпирлеп турар. Часкы үеде доңаттардан, чайгы кандаашкыннардан сестир апарганы билдингир. Бо чорук тараанын быжарын дыка орайтадын турар деп дорту-биле чугаалап болур. Күскү үеде чаъс-чаашкын болуп-даа турза, тараа культураларының чаштырышкынын чазын эрте эгелээн ажыл-агыйлар дүжүдүн өй-шаанда чидириг чок ажаап ап турарлар. Оон бир чижээнге Түлүш Кечил-оол аттыг совхозту ап болур. Бо ажыл-агый чылдан чылче тараан тараазын хар адаанче киирбейн бүрүн ажаап ап келди. Ам безин ангыстарның тараалары быжып эгелээн. Ынчалза-даа Чааты, Торгалыг, Иштии-Хем ынчаар шүүт бышпайн баар черлер бар. Үүгле «Күш-ажылдын хостуу» каттыжышкында безин 140 гектар шөлүүн тараазы чиг хевээр. Оларны силос, сенаж салырынга ажыглап болур. Ажаалдаже эртежик кирген «Ийи-Тал», Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтар удавас доозуптар. Тараазы быжа берген ажыл-агыйларга боттуг дузаны кадары база көрдүнген. Чижээ, арысканчыларга торгалыгжылар дузалажып кирипкен. «Ийи-Тал» совхоз тараазын доозупкаш, «Арыг-Бажы» совхозка комбайннарын бээр болган. Шак ынчаар бот-бот тарывыска дузалажып, дүнхүн дивейн ажылдавас болзувусса, эрткен чылгы мышкаш, тараавысты хар адаанче киирип алыр бис.

Районнуң ажыл-агыйларында дүжүт ажаалдазында киржип турар комбайнер кадрлар багай эвес шилиттинген. Колдуунда беш-алды чыл ажылдап каапкан дүржүлгалыг, эрес-кежээ эрлер. Кара чаңгыс багай талавыс — артык кезектериң четпес болуп турары. Хензиг хал. быыш бис азы ремень чогундан бүдүн комбайн аная турар боор-дур. Бо талазыбиле Тыва Республиканың Чазаа, эң ылаңгыя Көдээ ажыл-агый министерствозу биске дузалажыр боор деп хүн бүрү идеген турар бис.

— Совхозтарның саң-хөе байдалы дыка дорайтаан. Улуг-Хем районда күрүнеден чөлүн албаан, өрге дүштээн совхозтар чок. Хөлөнлеп алган комбайннары дээш канчаар санажырыл?

— Рыноктуг экономикаже киргенде кым халас ажылдаар боор. Бистин совхозтарывыс бот-боттарын кайын хомудады бээр деп. Район чагыргазы ону-мону бер деп албадавайн турар бис. Совхозтар аразында акша-биле азы натура-биле санажыр дугайында дугуржулгалыг. Черле ынчаш совхозтар хоорай-даа организацияларын дүжүт ажаалдазынга чалап алгаш, тускай санажыр апаар. Бо айтырыг болур-чогуурубиле шиитпирлеттинер дээрзинге чигзиниг түрбас.

— Тараа ажаалдазы, карбофель, ногаа ажаалдазы-биле холбажы берген...

— Кол үүл — тараану-даа, ногаану-даа чидириг чок, дүргеи ажаап аары. Маңаа хөй-ле тайылбырның хереэ чок боор. Түлүш Кечил-оол аттыг, «ҮТКА 25 чылы» совхозтарда огород аймаа багай эвес дүжүттү берип болур. «Күш-ажылдың хостуунда» алдан гектар, «Арыг-Бажында» дөртен гектар шөлдерде картофельди ажаап алыр хемчеглер алдынган. Ажылагыйлар колдуунда боттарының девискээринде турар албан организация черлерин хаара тудар. Ынчалза-даа «Күш-ажылдың хостуу» кат. тыжыышкын Шагаан-Арыгның № 1 школазы-биле ке. рээ чарган. Ол ёзугаар үстүү класстарның өренчилери аңаа ажылдаар.

Районда үүгле тараа, ногаа ажаалдазы эвес, силос салыр сиген белеткээр ажылдар уламчылап турар. Силос салырының планы үүгле 40 хуу күүсеттинген, сиген белеткээри 71 хуу четкен. Ынчангаш мал чемнери белеткеп турар звеноларга дегбейн, харын-даа оларны күштелдирер болза эки.

Дүжүт ажаалдазының кол сорулгазы — районнуң чурттакчы чоюн чемгерери. Бистин санап турарывыс ёзугаар алырга, көдээде чурттаар өг-бүле бүрүзү тараалыг болур дугайында Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Чарлыг күүсеттинер ужурлуг. Оон биле чергелештиг 320 тонна ногаа аймаан ажаап, шыгжап ап болур аргавыс бар.

— Көрүп чоруурга, черче араттар тараазын тарып алган боор-дур. Чамдыктары боттарының машина-техниказы-биле совхозажылын-даа кылчы бээр.

— Бистер араттарны кызып-кыйбайн турар бис. Харын-даа оларга дузалажыр херек. Көскү чижек: Ийи-Талда арат Маадыр-оол Сүрүүнмей сес гектар черге тараан тараазын ажаап чадап бээрге, совхоз дузалаштыр. Харын-даа оон алган дүжүдүн шаңда аңгы черде дүжүрүп, арыглап берди. Совхозтар-даа, арат ажыл-агыйлары-даа аъш-чем айтырыын шиитпирлеп турар болганда бот-боттарынга дузалажыр чугаажок. Дүжүт ажаалдазының үезинде сээнин, мээнин дижип аңылаган ажыы чок. Ынчангаш бүгү күштү күскү дүжүт ажаалдазынче хаара тудуп турарывыстың ужуру ол.

Интервьюну Кежик-оол ЧӨРЕВЕ алган.

ШӨЛДЕН — ШАҢЧЕ

Ажыл-агыйларның хову-шөлдериинде бо чылдың дүжүдүнүн ажаалдазы уламчылап турар. Механизаторларның кол-ла сорулгазы — үнген дүжүттү кыска хүүсаада чидириг чок ажаап алыры, чаъс-бораның хүннер көлдан, шаптык кадын турбуже, аязы хона берген үелерин кончуг чөптүг ажыглаарын бодап, ынчаар ажылдап турарлар-даа. Тараажы кижиге оон ажыл-ижинин түнели болур тараазы дег үнелиг чүве кайдал!

Эрткен хонуктарда Таңды районнуң тараа шөлдериинге чорааш, ону бадыткап көрдүвүс-даа. Тараажылар бригадаларындан ацгыда совхоз шаннарынга база кирдивис. Күскү үеде ажылдың чугула база бир участогу шак ында болгай, ажааттынган тараа аная кээп дүжер, ынчангаш бо хүннерде ажыл-иш ында ылап-ла чай чок. «Межегей» совхозтуң төвүнде шаңда байдал база ындыг, Аная чеде бергеш, оон эргелекчизи Оюмаа Аккыр-ооловна Оржак-биле таныжып чугаалаштывыс. Шанче кирер кол ажик аксында эрттирилге черинде өрээлинде улуг-ла дептерден саналгалар кылган. Бижиттинген олурган черинин кырынга барган бис. Бо хүнге чедир чеже хире тараа келгени, шынары кандыгыл, бир автомашина бо удаада кайы хирени сөөртүп эккелгени ында демдеглеттинип турар. Тараалыг машина дензи-биле эрткеш, чүү хирени сөөртүп эккелгенин харыысалгалыг ол кижиге албан демдеглепп, дензилеткеш, баар ийик чоп. Бо ажылдың түнелдери ында бижиттинген. Иитги байдалды сонуургап, шаңның күскү дүжүт ажаалдазынга чүү хире белеткенгенин чугаалажып тура, тараалыг машина бо-ла келген болза деп манагзыпардаа мен. Ховудан келген чолаачы-биле чугаалашса, эшөөрүнүң ажылын, үүле-херээнин кайы хире бүдүп турарын айтырып, сонуургаза дээн бодал-дыр ийин. Күзел бо удаада бүтпейн барды. Чаъс-бораның хүн даартазы болган болгаш ындыг болган боор. Ынчалзажок шаңда байдалды билип албышаан, дүжүт кээп турар бир дугаарлыг хову-трактор бригадазының дугайын база аная қаксы-даа бол дыңнадым.

Шаңда баштай кестинген тараа дүжүртүнген, аштап арыглап турар. Ажылчыннар ийи эзлчег кылдыр үстүп алган, дүн-хүн чок аштап арыглап, ажаап турар мындыг болду. Ужуражып чугаалашкан кижи бүрүзү: «Бригададан эккел турар тараа эки чаагай-дыр, агаар харын чеп алдырбайн тур ийин»—дижир чорду. Кестиоип турар комбайнерлер тараа арыг болзуп дээш кызып турарын база чугааладылар. Шанга аштап арыглаан тарааны совхоз күрүнеже дужаап эгелээн. Кирген дүжүтке өл-ле дегбезин дээш кызып турарын Оюмаа Аккыр-ооловна чугаалады. Ынчаар кызып турзажок, бир багай чүве —тараа арыглаар машинаның үүгле ийи бооп турары, дүжүт арбын үеде ол эвээш болбайн канчаар. Ам кол-ла чүве —шөлде-даа, шаңда дүшкен-даа дүжүттү чогуур үезинде, ажаап алыры, саадаар болза хоржок. Кожазы ажыл-агыйның Онгар-Ховуда шаңга чорувуста база ындыг чораан, ажылчынарның улуг күзели-ле — тараа арыглаар машина арбын турган болза дижир аан. Дүпеки үеде ажылдаар кижилерге таарымчалыг байдалды тургузуп бээри-биле прожектор чырыын база таарыштырар апаар—чугаазының аяны ындыг хевирлиг улус чорду. Тарааны шынарлыг арыглаар, өл-шыкка алыспас, шынарын баксырадып болбас деп чүүлдү медерел билип, бар арга-ларны ажыглап ажылдаар — шаң ажылчыннарының бөгүндеги кол сорулгазы ол. Ол дугайын чугаалап-даа турдулар.

Шаңда техниканың туруушкун чок ажылдаарының бүгүле хемчеглерин механиктер П. Дехтеренко биле П. Инюхин олар ап турарлар.

Бистин аная чоруп турган хүнүвүсте № 1 хову-трактор бригадазындан 918 тонна тараа шаңда кирген. Оон иитиндеп 560 тоннаны арыглаан. Күрүнеже дужаап чорутканы ынчан амдыызында алдан тонна-биле санап турдулар. Бо сан-түн чангыс черге каая турар боор, шаңда ажыл-иш дүн-хүн дивес болгай. Деңзи немежип, тараз шыгжамырже эки шынарлыг кирип турары дег чүве кайда боор. Шаң ажылдакчылары бир дугаар бригаланың тараазын арыг, кургаг-дыр деп чугаалап турдулар. «Эки ажылдап турар механизаторларны хову барбазывысса-даа мында билип олурар болгай бис»—дээш, шаң эргелекчизи дептериинде барды. Даңзыда кирген ат, фамилияларны сүрүштүр демдеглей көргүлээш, мынча диди: «Аная солун-даа болгай, бир комбайнериң хүнде ажылы аан, көрүнер че, чижээ, Кызыл-оол Бады-Хөө-дур, хүнде 29 тоннаны кезип, шанче чорудуп турар-дыр, Кара-оол Оюн — 27 тонна, Анатолий Оюн — 19 тонна чедирип турар. Иитизи-биле бригада кежигүннери дыка кызып турар деп билип турар бис, кылыр ажыл хөй болгай, чаъс-боран улажып түүп бербес-ле болза. Бис боттарывыстын ээлчээвисте база кызар апаар бис». Ындыг харын, ажаап алдынар ужурлуг дүжүттүн салым-чолу оларның холунда болгай.

Вера КУУЛАР.

Тыва Республиканың Улус депутаттарының

к и ч э э н г е й и н г е

Тыва Республиканың Дээди Совединиң чедиги чыжыының ээлчеглиг чээрби ушку сессиязының ажыдыышкыны 1993 чылдың сентябрь 28-те 10 шакта Тыва Республиканың Чазак бажыңының хураллаар залынга болур.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң чедиги чыжыының чээрби ушку сессиязынга келген Тыва Республиканың улус депутаттарын Тыва Республиканың Дээди Совединиң хамаатыларының чагааларының болгаш дилеглериниң талазы-биле хүлээп алыр черге (Дээди Совет бажыңының 1-ги каъды, телефон № 2-68-42) 1993 чылдың сентябрь 27-де бөгүткен демдеглээр.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң комитеттериниң хураллары Тыва Республиканың Дээди Совединиң бажынынга 1993 чылдың сентябрь 27-де болур.

ЧАГЫДЫЛГА-94

Шаг-үе чежемейнин берге-даа бол,
алын алгаш, чагыдылган утпа, өннүк.
ын» 6 айда — 3200, 3 айда — 1600 рубль.
ыны херек; сеткилин оон ядаравас.

Ырак-чоокта янзы-бүрү болуушкуннар,
дык сүзүк, чанчыл, чарлык, төөгү, медээ,
ры, чогаал, дуржулгалар, чарлалдар дээш,
наныштыг өннүүн чүү дамчытпас дээр.

Неделяда эн көвей — 5 катап үнер,
омерлерин 7 килдис сиирип кылыр,
иитилел-политиктиг хоочун «Шынны»
арыыдавайн, чагыдып ал, часпайн баар сен.

Көдээниң ажыл-ишчи кижилери

ХААКТАРНЫҢ МАЛЧЫНЫ

Шаанда Барлык унунун араттары ол хемден улуг буга казып бадыргаш, тараазын сүггарып ап чораан. Ол буганын суу ам-даа агып бадып чыдар. Оон унун дуртаар ак-ак талдар үнген. Ынчангаш ол черни Хаактар деп адай берген. Ам Хаактарда Бай-Тайга районунуң малчыннары дистиндио хонгулап алган күзеглеп чыдар. Кожа-кожа, ак-ак өглериниң кодан-кодан хойларын көргеш, канчаар хой малы катчы бербес улус ирги деп чугаалажып чордувус. Аалдарының ортаа үезинде [illegible] ак өгге келдиниг.

— «Тээлиг» совхозтуң хоочун мурнакчы хойжузу Карим Хертекович Чүлүктүп оо бодур. Малчын болду дуу ол кылаштап ор — деп, мээнбиле кады чорааш ыш чугаалаваш, назы-хары улгады берген акыйже айытты. Малчыннар тал хелегезинде шай хайындырган кодан дой өдекте дедээлээн чыдыр. Амырменди солчуп таныышкаш, малчын-биле хөөрежип чугаалаштым.

— Мал ажылында 35 чыл болуп тур мен. Оон иштинде 10 чылда колхозтуң ажылчыны аттарын кадардым, а оон арткан чылдардан бо хүннерге чедир хойжулаан мындыг. Бо чылын алдан харлаштым, пенсияже үнгеним ол-ла — деп, Карим Хертекович чугаазын эгеледи.

Арыг агаарга чурттап, ажылдап чоруур кижилер черле ындыг, аныяксыг костүр. Малчын база ындыг болду. Үжеи ажыг чылдарда малчыннап келген кижинин чугаазы солун, үүнү көрбээн дээр. Бо үе иштинде та каш кодан хойну күрүнеге өстүрүп берип, та чеже тонна дүктү дужаараан чүве, санаары берге. Соолгу ийи чылда көргүзүглерин сонуургап айтырдым.

— 1992 чылдың кыжы артажок безге болган. Төрүүр чүс хойга онаштыр тоззи хураган камгалап алдым. Бо чылын хоюм алды дугаар төрүп турары бо. Кырый берген үүвелер-дир ийин. Ынчалза-даа хой бүрүзүнденне хураганны камгалап алдым, чүске чүс болганы ол. Черле хойжу бригаданың көргүзүү бо чылын эки болган. Аныяк хойжувус Олег Хертек төрүүр чүс хойга онаштыр чүс он беш хураганны камгалап алды. Бисте шыырак малчыннар хөй болдур ийин — деп ол харыылады.

Карим Хертековичиниң алыс чурту Кара-Хөл. Оон кадырберт дагларынга бичиизиндеи тура мал сүрүп өскен. Амыыралының аайы-биле «Тээлиг» совхозка малчыннап кирген.

— Чайлагдан көшкеш, ам орт хондувус. Чайлаам Сарыг Каът тайганың Алдыы-Чайлагда. Орук-чирин берге белен-селен машина-балгатдаа чедип албас берге чер-ле болгай. Бо чылын ынаар хөй улус-даа чайлаглаваны үүгле дөрт малчын чайлаглаарга алырга, көдээде чурттаар түрар өг-бүле бүрүзү тараалыг болур дугайында Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Чарлыг күүсеттинер ужурлуг. Оон биле чергелештиг 320 тонна ногаа аймаан ажаап, шыгжап ап болур аргавыс бар.

— Көрүп чоруурга, черче араттар тараазын тарып алган боор-дур. Чамдыктары боттарының машина-техниказы-биле совхозажылын-даа кылчы бээр.

— Бистер араттарны кызып-кыйбайн турар бис. Харын-даа оларга дузалажыр херек. Көскү чижек: Ийи-Талда арат Маадыр-оол Сүрүүнмей сес гектар черге тараан тараазын ажаап чадап бээрге, совхоз дузалаштыр. Харын-даа оон алган дүжүдүн шаңда аңгы черде дүжүрүп, арыглап берди. Совхозтар-даа, арат ажыл-агыйлары-даа аъш-чем айтырыын шиитпирлеп турар болганда бот-боттарынга дузалажыр чугаажок. Дүжүт ажаалдазының үезинде сээнин, мээнин дижип аңылаган ажыы чок. Ынчангаш бүгү күштү күскү дүжүт ажаалдазынче хаара тудуп турарывыстың ужуру ол.

Интервьюну Кежик-оол ЧӨРЕВЕ алган.

АБОНЕМЕНТ на газету ШЫН (индекс издания)
Количество комплектов
на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

доставочная карточка на газету (индекс издания)
ПВ место тип
ШЫН
Стоимость: по каталогу ____ руб. ____ коп. за доставку ____ руб. ____ коп. Количество комплектов
на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)
Кому (фамилия, инициалы)

Рынок негелдезин ёзугаар

ШАГААН-АРЫГНЫҢ ШАПТАРААЗЫННАРЫ

Капитал түдүг болгаш ооң айтыыглары

Кылымал далайның дескі көрүнчүү чанында чаймаан ак-ак бизеннери дээрже чүткээн ыдыктыг Хайыракандан эгелээн Шагаан-Арыг хоорай ден-дескі кварталдары-биле он чыл бурунгаар куруг чыткан хонуну угулза дег каастапкан. Ында он ажыг муң чурттакчы чон ажылдап, чурттап турар. Ол хирезинде эме-хаажок өнгек кара соңгаларлыг, лайын-байлаанга таварышкан дег, буступ, үрелип турар ара каапкан тудугларны чаа хоорайның барык-ла квартал бүрүзүндө көрүп болур. Оларның салым-чолунуң дугайында чугаа Улуг-Хем район чагыргазының капитал тудуг кылдызының начальниги Геннадий Григорьевич НИКИТИН-биле болган.

— Эрги хоорайга турган тудуглардан бо хүннерде тутунмайн барганнары бар бе?

— Чаа хоорайны тударынга эгезинде киришээн мен. Ынчангаш кайы тудугну мурнадыр, социалыр аажылалга кирер дугайында айтыгны канчаар шинтпирлеп турганын билбес мен. Котельная, уруглар садтары, эмнелге дээн ышкаш чугула тудуглар тутунганы үүлдүт болуп турар. Ындыг-даа болза, Культура бажыңы, санитар-эпидемиология станциязы, халдавырлыг аарыглларга удур эмнелге, уруглардың музыка школазы дээн ышкаш чугула тудугларның амдыгаа чедир доозулбайн турары хомуданчыг. Ол ышкаш бежен орунуг аалчылар бажыңнары бирги кызы хоорайның шуут төвүүде кончуу сүргей апарган туварын кижи бүрүзү эскерип болур. Үстүнде аданым тудугларны «Красноярск ГЭС» тудуг эргелеп акшаландырар ужурлуг. Маңаа кол рольду Тыва Республиканың Чазааның чанында С. И. Бородикс удурткан кылдыс ойнап турган. Ам ол кылдыс Шагаан-Арыгда арткан тудугларының барын-чогунда билбес чыгыы апарган. Кылдыстың ажылдакчылары Шагаан-Арыгже шуут баш трезя турганын сактып олур боор силер. Ийи-үш муң ажылчыннар, улуг эвес-даа бол, боду баазалыг, инженер-техниктер ажылдакчылары четчир база бир күчүлүг организацияларның бирээзи турду. ССРЭ бүстүп дүжерге-ле, саналарап эгеледи. Ам ол трестің ора-сомазы-даа чок ийин. Баштай трестің эргелекчилерин удаа-дараа солуп эгелеп-дилер. Эң сөөлүнде Виктор Маадыевич Сегбени эккеп кагды. Трести эде адап, «Шагаан-Арыг тудуг» комбинады деп каан. Комбинат өре-ширеден үштүнүп чадап кааш, ажылдап орган конторазын безин садыпты. Ажыл-агыйжы эвес боорга ындыг-дыр. Эрткен кыжын чылдыыла системазын шак доңгурааш, саадан үндүрдүлер. Болунун тудуп алгачы ниитп чурттарга бажыңының бир корпузу болур беш каат бажында ам бүдүн соңга, хаалга шуут чок. Бодунга безин чүве кылып албас улус, өске улуска бажың-балгат тудуп бээр деп кордаан-даа хөрээ бар деп бе?!

Трест турда аңаа дорт хамаарылгалыг КМК-18, КМК-20 тудуг организациялары, 42 дугаар тудуг эргелери безин турду. Ам «Шагаан-Арыг тудуг» комбинадынга чагыртылтар хире чаңгыс-даа организация тывылбас дээр болза хөөредиг чок. Үгүнда комбинаттан дөстелген ийи-үш хире бичи бүдүүлелер бар-ла харын. Олар агар санныг аңгы организациялар ышкажыл.

Комбинаттаа аңгыда, Шагаан-Арыгда 8 дугаарлыг механизация участогу (начальниги Камзалаков) техниказын шыгжан алгаш олурупкан. Маадыевич Сегбени эккеп кагды. Трести эде адап, «Шагаан-Арыг тудуг» комбинады деп каан. Комбинат өре-ширеден үштүнүп чадап кааш, ажылдап орган конторазын безин садыпты. Ажыл-агыйжы эвес боорга ындыг-дыр. Эрткен кыжын чылдыыла системазын шак доңгурааш, саадан үндүрдүлер. Болунун тудуп алгачы ниитп чурттарга бажыңының бир корпузу болур беш каат бажында ам бүдүн соңга, хаалга шуут чок. Бодунга безин чүве кылып албас улус, өске улуска бажың-балгат тудуп бээр деп кордаан-даа хөрээ бар деп бе?!

Трест турда аңаа дорт хамаарылгалыг КМК-18, КМК-20 тудуг организациялары, 42 дугаар тудуг эргелери безин турду. Ам «Шагаан-Арыг тудуг» комбинадынга чагыртылтар хире чаңгыс-даа организация тывылбас дээр болза хөөредиг чок. Үгүнда комбинаттан дөстелген ийи-үш хире бичи бүдүүлелер бар-ла харын. Олар агар санныг аңгы организациялар ышкажыл.

Комбинаттаа аңгыда, Шагаан-Арыгда 8 дугаарлыг механизация участогу (начальниги Камзалаков) техниказын шыгжан алгаш олурупкан. Хоорайның тудуг шөлдеринде краннар база-ла шак турупкан. Бөгүн дораан ажылдады бээр болза, ол участоктуң амгы бүгү техниказы үрелик болдур эвеспе.

«Шагаан-Арыг тудуг» комбинадында техничкадан эгелээп директорунга чедир он ажыг кижи бар. Хоорайда бичи бүдүүлгелерде тудутта хамааржыр үжеп ажыг кижи ажылдап турар. Ол дээрге буураашкын ышкажыл. Шагаан-Арыгның тудуун совсаткан, ооң «бажынга» орган кижи —комбинаттың директору Виктор Сегбе дээр мен.

— Буураашкындан уштунуп үнерининг оруктары, аргалары чок болганы ол бе?

— Кайын ындыг боор. Акша-төгерин бар тудуг объектилеринде ажылдап турар организациялар канчаныг-даа-дыр. Көрүнер даан, ажыл-агыйлар аразының көжүп чоруур механолоиназын. Ол үүгле совхозтарның улуг-биче тудуглары хамаанчок, хоорайда безин чамдык тудугларга киржип тур. Хоочун тудугжу Николай Панов баштаан КМК-3 боду хире-шаа-биле баазалыг. Көөрге ажыл чок олурбас боордур. Капитал септелге кылдызы боду безин бот-орулгаарылгаже кирген болгай. Бистин инженер-техниктиг ажылдакчыларывыс хоорайның чылыг дамчыдар системазын септээринге киржип турар. Моон алгаш көөрге, тудугжулар рынокту экономикаже бүүрүп шилчип, эки ажылдап ап болуруунуң аргазы бар-дыр.

— 180 аал чурттаар үш бажың хоорайның чөөн талазында турар. Оларны кажан, канчаар ажылалга киирелил?

— Ол бажыңнарның бирээзин ажылалга киирери көрүүде ындыг арганы ажылап болур.

— Хоорайның моон соңгаар сайзыралы кандыгыл?

— Амгы Шагаан-Арыг — хоорайның бирги эвлүүзү-дир. Ол үүгле эрги хоорайның чурттакчыларын көжүреринге өйлешкен деп болур. Хоорайның амгы барының талазынга 300 орунныг нерв эмнелгези, мурнуу үүгүнге спорт комплексин, уруглардың чогаадылга бажыңы дээн чергелиг тудуглар коокку чылдарда туттунар ужурлуг. Оларның төлевилелдери бүрүн бар. Ам үүгле тудары арткан. Хайыракан даанның Улуг-Хемче талазында цемент заводунуң улуг тудуу бар. Ооң акша-төгерин чедип келген. Ук заводка хамаарышкан чурттарга бажыңнары, уруглар албан черлери туттунар апаар. Кедизинде барып хоорайның чурттакчыларының саны үжен ажыг мун кижи чедер. Моон алгаш көөрге, хоорайвыс улам ынай туттунар-дыр. Рынокту харылзааларны тудугжулар хамыкты мурнай шиңгээлип алыр болгаш ажыл-агыйын орталаадырып эккээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Интервьюну «Шынының» тускай корреспондентизи Кежик-оол ЧӨРЕВЕ алган.

Ажылчыннын хомидалы

ХАЛААЛЫГ-ДЫР

Шагаан-Арыгның төп эмнелгезинің баклабораториязында ажылдап турар бөдүүн ажылчын, санитарка кижи мен. Моон мурнунда солунга материал-даа биживейн чордум. Чайны өттүр боданып келгеш, «Шынче» хомудалымны бижиир-дир деп шинтпирлеп алдым.

Халдавырлыг янзы-бүрү аарыглар нептередикчилери илередир лабораторияга санитарка хулаалгазын күүседири тон бөгө. Ылангыя чайны үелерде сүт аштаттынарыдан, чүлгүттүнериннен, өчүдүнарыдан аңгыда, пробиркалар, аарыг кижилерин тыныалдаа эккелгени кадыг. Сүүк албаны турган савалар шуут бажын ажа бээр. Үүгле төгерик, пластмасс саважыгаштар безин сава үүүр ванна орту ажа бергилээр чорду.

Ийе, чоокта чаа ажылдап кнорен болза, ажылдың хыын тыппайн ынчан турар дээй эртик. Мен маңаа каш чыл улаштыр ажылдап келдим. Көдүрбээн савам чок дээ чугаалап болуп мен. Сава-сангадан аңгыда, аллы өрөөл, бир коридор аштап ажылдар кижи мен. Ам дээрезинде бистин — кырывысче районуң санэпидстанциязынын лабораториязын киирип каан, өүүп өрөөлдер эвээжээн-даа болза, ниити ажылдың хемчээли улгаткан.

Лаборантылар безин ийи кижи ажылдап турар чеге чайгыс кижи доктаамал ажылдаарга ажыл аар-дыр. Хүнзедир дүрбүттүүүп, чүг. дүнүп келгеш, кижи дүшү сөөлүнде-ле пат түүүлтүп. Лаборант үүгүлер мөөн канчаар ажылдап турарымны көөрүп, билип-ле турар чүве чыйнаан. «Ажылыннын керейин аа, Лилаа» дээлер. Чайын эрчеглиг шөлөмче үнүүм. Шөлөө соонда чедип кээримге, мөөн орнумга үш кижи ажылдаваш. ажылдың дарыгга шылаачайн, дезинфекция диштилер.

Ажылымның аажы келчок. Ол хирезинде алыр шалчым эвээжи өкпеленчиг. Бо дүүгайында айтыгны радиоинуң төп эмнелгезинің кол эмчизи А. Т. Балганга түү. гүзүп, билдиишкин-даа бижээн мен. Чартык шалыны немеп берген, беш мун рубль-дир ийин. Бо лабораторияга чаңгыс эвес, харын-даа техниктиг — үш ажылчын херек чеп бо. Үүге дээрге аарыг кижилерин шинчилгези ыяап-ла лабораторлуг анализ сөөлүнде чоруттунар. Ынчангаш кыжын-даа, чайын-даа ажыл үзүлбес. Оңза чугула үүүл — аарыгны шын тодарадыры, ооң соонда эмнээри. Лабораторияның аныг-силиг турары — аңаа деткимче.

Баклаборатория деп чүл дээрзин билбес эвес бис. Аныг-шеверни суларадыр, ону хензиг-ле сагыыс болзувусса, кижи бодуу аарыг тыл ап болуп. Хоочу аарыглыг болуп азы мергежилиниг айы-биле аарыг кижи болу берип болуп. Арнымда эдептиг оюлганнар тыптып келген. Эмчилеп, Кызыл хоорай четкеш кээр дээримге, мени солупку дег кижи баа тывылбас. Ажылымны октапкаш баар эвес мен, арынчуруме таарышпас таварыла болуп. Дилээм: баклабораторияда ажылдап турар санитарканың ажылын өөренип көөрү. Моны черле болуп-чоруруу-биле шинтпирлежип бээр боор дээрзин кол эмчи А. Т. Балганга идегеп, манап турар мен.

Лилия ДОРЖУ.
Шагаан-Арыг.

СОЛУННАР, СОЛУННАР

Солун-сеткүүл чагыдып алыры чамдык кижилерге белен эвес. Оны үзүдүр тайылбырлап ажыы-даа чок, кижи бүрүзү-ле билир. Улустуң кызыл турган чагыдып алганы солун, сеткүүлү өй-шаанда келбеске, хомуданчыг болбайн канчаар. Бистин Хайыракан суурга солуннар чамдыкта үшдерт-даа хүн улаштыр келбейн баар. Солун номчуп өөрөн берген кижилерге ол чүдүн артык шыланчыг, ховаанчыг, хоранныг. А арага, таакпы болза чүү дээй эртик, кайыындаа тып алыр аварган үе шыкажыл бо. «Үт» бүрүзүнде-ле садып турар аан. А солун, сеткүүл чедирилгези өскүс почта машиналарында ажылдакчыларындан хамааржыр. Солун дажыр турар почта машиналарының чолаачыларының туразы улгадып, мойну чоокнап. «Көдээ чон өөгелде кылыр эвес» дээн хөөнге алзып, кара туразында чорун тудары өүгле менээ эвес, хөй-хөй хайыраканчыларга халаалыг, берге.

Үш хүн иштинде почта келбейн баарга, сентябрь үште. эртенгинин тос шакта салбыр почтазынга чеде бердим. Солун дээн кижилер, хлеб оочурлаан чон дег, хөй болду. Мен хаорын ында ажылдап турар дүнмам оолга солуннарым алзырып алгаш, төрек хөлегезинге улуг-карадап кирипитим. Чамдык кижилер, база мен дег, солуннарын ал-сал-ла, ыр-да-мында олургулапкан номчуттунуп-ла эгеледилер. Оон улаштыр Маадыр-оол Михайлович Билдей-ооллуң гаражын түткан тудугжулар чанына келдим. Олар солун көөрүп каап, хол-будунда малгаш-ларын-даа уткан, ону үүлей-ле бердилер. Бо будалчак үеде солун кижилерге ол хире хөрек болган-дыр ийин.

Солун-сеткүүл ажылынга, чогаадыкчы эштерге партиянын шаптыктан чорааны шын. Ам бүгү шынны чада каап турар бо өйде солун номчуваас кижи-даа чок апарган. Ынчангаш чонунуң почта хандырылгазынче сагыш салыр үе келгеп.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования изданий бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании изданий, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

Дүвүренчиг медээ

ЧУДАН-БЫДААЛЫГ СТОЛОВАЯ

Элдепейлиг чүвеге тазарыштым. Мени адыг-мажаалайга, ары-бөрүге, азачеткерге, хай-халапка таварышкан деп болай бербеңер! Тыва Республиканың төвү — Кызыл хоорайга ажыл-хөрөөм аайы-биле келгеш, чемненин алыры-биле үш дугаар столоваяга чоокта чаа кире бердим. Кижи-даа чок. Бир оол, ийи уруг улгады берген тыва кассир үтбай-биле маргышкан тур. Чугаазының уг-шиин дыңнап турарымга — өртек.

— Бис сургуул улус-тур бис, бо эртен чемненривиске 1300 рубль болган, чигеп чемнивистің өртээн санап көөрүүске, ынча четпес чорду, ыытташаан улус бис. ам дүүште келгеш, ол-ла чемнивисти алырыыска, 1560 рубль болду. үш, дөрт шак болгаш чем өртээ ынчаар, талыйтыр өзер чүве бе, оола-ла багай сургуул улусту, бисти ынчаар канчап чиир улус силер. бис дег ажы-төлүнер-даа бар-ла ыйнаан, канчап кээргеевс улус силер, утбай? — деп, бир бичии уруг айтыгын тур.

— Кайда чиик өртектиг чевинер бар чүвел? Дөө Америка, Англиядан барып чемненин алынар. Столовая директору Зоя Чүлүм дарганың айтыышкыны-дыр. Ол азып каан өртектер шын эвес. өртектер-дир, дүрген төлемер оон башка милиция кыйгыртыр мен — деп, хөрөктенип турган. ол бичии сургуулдарның көпеектерин кактап алды. Ам дараазында мөөн эзлчээм келген, өөже быдаа, көже гарнир, соок суксун ап аллым. Санаашкан. Каңа элдепейлиг чүве. 825 рубль, оола хлеб чок, быдаазы соок, суг чүве, гарниринге шыырап ап бора-хөөнеп безин тотпас үкре, диизе дүвүнде бичии чүве.

— Бо кандыг ковчуг улуг өртегил, оола хлевинер хайы чүвел менюда өртектен конгүс аңгы ышкажыл? — деп, демги улгады берген тыва хөрөөжен кассирден айтырдым.

— Дөө менюну бөгүн та кым азып каан чүве. Чазыпкан-дыр. Өртектер мөөн бажым иштинде чүве, чемнин соой бергени чөп. Хүнзедир чеже издер, хайындырар. Ылчырап-ла калгай. Хлеб чогу чаныысты садыгда хлеб кирбээниниден болган. Улус хлеб чокка чемненип-ле алыр чүве-дир, силер кандаай улус силер — деп, хөрөктенди. Аңаа улаштыр кухнядa бир аныяк, семис орус уруг:

— Хлеб чогун кадайңдан айтыр, ону барып ковчу, оон неге—деп бо, а ол-ла кухнядан база бир аныяк, чем кудуп турар, семис тыва уругунуң үнүүнүн чаңгызы келди:

— Бо столованы кым-даа чагырбас, чүгле директору Зоя Чүлүм билир чүве, оон айытканы өртээ-дир, аш-чемнин барын-чогун ол харыылаар, бис бажыңыстан аш-чем, хлеб эккээр эвес бис — деп чалчыг берди.

Чемненирде бир стакан өртээ дээш 40 акшаны база кижиден тыртып аар улус чорду. Директору-биле чугаалажыр дээш кыйгыртырымга, ол хүн дыштанып турар болду. Черле кандыг чемнер барыл дээш топтап көрген чудан-быдаа, кадыг кара котлета, стакан орту четпес кылдыр кудуп каан сметана, соок суксун, диизеле ооран каан капуста, бо-ла. Ол соок чуданы, соок суксунну ижер болза кижи иштп көрдээрей бээр чадавас деп бодааш, чемненмейн-даа үнүп келдим.

Бо столованы харыылап турар үстүү черлер бо дугайын аңдара-дүүдере сайгарар болза эки-дир. Эрте дээре бодап эргим директор Зоя Чүлүм. Сен-не толут. аңаадыг тураскаа чемненик-чилер хемнап ...

Мадон МОНГУШ.

КЫЛЫР АЖЫЛДАР АМ-ДАА ХӨЙ

● Кызыл-Мажалык суурда албан организация черлери кышка канчаар белеткеттингенил?

Кышкы одалга сезонунуң эгелээринге чедир санныг хонуктар арткан. Кышка канчаар белеткенгениниден албан черлериниң, организацияларның, бүдүрүлге черлериниң чедишкинниг ажыл-ижи оон база хамаарылгалыг. Хоорай хевирлиг Кызыл-Мажалык суурда хөй албан черлери, организациялар, бүдүрүлге черлери бар. Оларның кышка канчаар белеткеннп турарын Кызыл-Мажалык суур чагыргазының даргазы Владимир Даваевич ОНДАРДАН айтырган мен. Ол мындыг харыыны берди:

Кышка белеткел ажылдарын шынарлыг чорудар, оттулар үүлдерин сөөртүп, курлавырлап алырын албан черлериниң, организацияларның, үлетпүр бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларынга август эгезинде-ле район, суур чагыргаларының удуртукчулары сагындырып, чугаалап келген бис. Оон түүнеллерин сентябрь 13-те хынап көргеш, суур чагыргазынга чугаалажып, албан черлериниң, организацияларның, үлетпүр бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларының кышка белеткел талазы-биле кыска дыңнадыларын-даа алдывыс. Чамдык организациялар, чижээлээргe, сүт заводу, кывар-чаар материаллар баазазы (нефтебаазы), ветбаклаборатория, район чагыргазының иштики херектер кылдызы, уруглар албан черлери болгаш оон-даа өске организациялар кышка бүрүн белеткелдиг болду. Олар оттулар үүлүн четчир кылдыр сөөртүп эккел алган, котельнаяларын, одалга системаларын септеп белеткээн.

Эрткен кыжын бергедеп кыштаан, одалга системаларын доңгуруп алган турган районнуң хереглекчилер ниитилелинде. Кызыл-Мажалыктың дугаары бир ортумак школазында, эзт комбинадында, уруглардың спорт школазында, Культура ордузунда кышка белеткел ажылдары доозулбаан, кылыр ажыллар ам-даа хөй болуп турар. Районнуң хереглекчилер ниитилелинің складтар девискээринде чылдыыла трассазын, ында складтарын, «Зелёная», «Ветеран», «Продукты» магазиннерле одалга системаларын ам-даа четче кылбаан. Көдээ магазиннерде база септелге, кышка белеткеп ажылдары хөй.

— Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазында кышка белеткел ажылдарын шуут эгелевээн деп болур. Котельнаязын аштаваан, септеп кылбаан, чүгле он тонна хире хөмүр-даш дүжүртүп алган. Котельнаяда насостар чок, чаңгыс мотор бар. Одалга системаларын, чер адаанда хоолайларны (трассаны) септеп кылыр, хынаар. Ажыл дээрге мында эңдерик. Эргиде турган школа директору бо ажылдарже кичээнгей салбаан, чаа ажылдап эгелээн директор ам дүвүреп, хөделип эгелээн.

Кызыл-Мажалыктың эзт комбинадында ийи улуг котёлдун бирээзи артык кезектер чогундан амга чедир септеттинмээн. Артык кезектер эккээри-биле Бийск хоорайда заводче машина чаа чоруткан. Суурда ийи каат алды чурттарга бажыңыга аңгы котельная кылып турган. Ооң тудуу акша чогу-биле ара соксаан. Ынчангаш бо бажыңнарже чылыгны эзт комбинадының котельнаязы бээр. Бо бажыңнарда одалга системаларында кылыр сантехниктиг ажылдар хөй. Ол ышкаш хирлиг суг ырадыр дериг-херекселдер турар бажында база кылыр ажылдар эймежок. Моңу эзт комбинадының, хөй адырларлыг коммунал ажыл-агый черинин септекчилери кылып таарыштырар ужурлуг. Амдыызында бо ажылдар акша чогундан эгелевейн турар. Ам ону каш хонуктардан септеп, кылып эгелээр. Кызыл-Мажалыктың чурттакчыларының ам дүвүреп, солунга хомудал бижип турары черле чөптүг. Бо айтырыгны эзт комбинадының хөй адырлыг коммунал ажыл-агый черинин удуртукчулары-биле район чагыргазынга чугаалажып көргеш бис. Чурттакчыларны чоокку үеде чылыг суг-биле хандырыр одалга системаларын септеп, чылыгны бээрин удуртукчулар аазаан.

— Культура ордузунче, спорт школазынче барган трассаларда хоолайларны солуур, эде кылыр ажылдар ол черлерде акша-төгериктің чедишпезинден база шимчевейн аңаа чыдып берген. Бо организацияларның удуртукчуларының чоокку үеде дээштиг хемчегни дарый алыры чугула апарган.

Ниитизи-биле түүнеп чугаалаарга, кышка удур кылыр ажылдар чамдык организацияларда ам-даа хөй-дүр. Септелге ажылдары кылырынга тууйбу чедишпейн турар. Бо талазы-биле база чугааны тууйбу бүдүрүп турар биче бүдүрүлгениң удуртукчузу-биле кылган бис. Чоокку үеде тууйбуну бүдүрүп үндүрерин дугурушкан бис.

Кышка белеткел ажылдарын хынап, практиктит, боттуг дузаны көргүзери-биле беш кижилиг комиссияны тургускан. Олар ам ажылдап эгелээн. Одалга сезонунуң эгелээринин мурнунда база хыналдаларны кылып, удуртукчулар-биле чугаалажыр бис. Хөмүр-дашты акша-төгерин шилчидип алган организациялар сөөртүп алган. Ажыл амдаа уламчылап турар.

Албан черлериниң, организацияларның, үлетпүр бүдүрүлге, школа, эмнелге черлериниң удуртукчуларын октябрь 1-ге чедир кышка белеткел ажылдарын доозары-биле дээштиг хемчеглерни алырын суур чагыргазынга болган хуралдан дагзын, шинтпирни хүлээп алган бис. Оон күүселдезин контрольдаар апаар. Мен бодаарымга, бистің удуртукчуларывыс чедир кылбаан ажылдарын удавас доозуптар хире.

Хоюг-оол МОНГУШ.
чугаалашкан.

ҮҮЛЕ-ХЕРЕК БҮДҮНГҮР

● Шагаан-Арыгның сүт кухнязының коллективи кышка белен.

Чалгаапайны кээргел чокка шонуп келир кышкы соок ырак эвесте келгенин бо хүннерде даглар баштарында дүшкен хар медээлей каапкан. Ооң серинн тыныжындан Шагаан-Арыг хоорайның сүт кухнязының ажылчыннары девидеввээн-даа, харын кышкы соок, серинн агаарның келирин четтикпейн манаанзыг, ырадыр көрүп каап ораллар. Чүге дизе бо кухнянын ажылчыннары кышкы белеткел ажылын шагда-ла доозуп алган. Оларның ажылчын өрөөлдери бо соок хүннерде мырыңай изиг. Форточкаларын безин ажыдып алган олурар улус болду.

Чырык, чылыг кылдыр чылыглан, чугайлап, будуп, аштап арыглаан өрөөлдерге кижиниң дыштанып-ла олуруксаазы келир. Черле ниитизи-биле бо кухнядa ажылдап турар ажылчыннарның эп-найыралдыы аажок. Кухнянын әрелекчизи Татьяна Михайловна Крачноковадан кышка белеткелиңер кандыгыл деп айтырарымга, ол хуулмэүрээш:

— Эртен-даа бол, кыштуткуп болур бис — дээш, улаштыр ажыл-ижиниң дугайын боду-ла хөөрей берди. Боттарывыс сүмележип турган, бир дем-биле ажылдаар черивисти септеп, чылыглап алган бис. Кандыг-даа ажылды кылырда, бот-боттарын дыңнажыр, хүндүлежир, эптиг болуп болза, ол берге эвес, үүле-херек бүдүнгүр-даа болур. Черле кышка белеткелди чылдың-на дыка эрте доозуптар улус бис. Мен бодум мында 14 чыл улаштыр ажылдап тур мен. Бо чылын сүт болгаш өске продуктулар-биле хандырылганыс эки. Чүгле курган холуксаалар чедишпейн баар-дыр. Ону районнуң хандырылга черинден ап турар бис. Айда оода он хааржакчыгаш бээр болза эки-ле-дир ийин. Садыгларда база курган холуксаалар аймаа көзүлбестей берген. Ийе, кандыг-даа ажылга бергедээшкиннер албан турар. Бо аар саваларны ынай-бээр дажыглаары белен эвес. Мында улуг паштарывыстың хайындырар ток күжү эвээжээйден бээр үр болу берди. Токтуң күжү баксыраарга-ла, белеткээн чемнин шынары кулуулаар чорду. «Тыва коммунэнерго» чери дүрген кылып бээр болза Дээш манап четтикпес-тир бис. Чүгле хоорайның эвес, көдээ суурлар: Ийи-Тал, Хайыракан, Арыг-Бажының немелде чемгерилге хереглээн бичии чаштарын кефир, сүт продуктуларыбиле хандырып тур бис. Диетсестра Светлана Түлүшовна Шактар-ооллуң кылган ажылижинге бердингенин, кызымаан демдеглээр бодаан мен, ол мында алды чыл улаштыр ажылдап тур. Харыысалгалыг, биче сеткилдиг, хүндүлээчел, ёзулуг ариг кижи мөзүшынарлыг эмчи ийин. Санитаркавыс 17 харлыг Азията Сувак база кызымаккай уругдур. Бистің хүндүткелиивисти Дораан-на чаалап алды. Савалар иштп, хереклелдер база бо өрөөлдер үргүлчүүн кылаң тас чыдар. Азиятага мен-даа, Светлана-даа үүгле ажыл-ишчи эвес, а амыдыралчы сүмелерни берип чор бис. Оон ынай сагыш-сеткилим өйүп келир бир чүве бар. Оорлар-дыр ийин. Соодукчувусту ажырымчы кижилер оорлап аппарды. Эртенги кефирни кылгаш, салыы чер чок, дыка берге-дир. Оодала өл-чаш ажы-төлүнүң немелде чем ап турар, чаңгыс борбак черин чүге үптей бээр чүве ийик. Бис дөмей-ле оларның уруглары-на чемгерип турар болгай бис. Чигирни-даа, ристи-даа бо-ла оорладып алыр-дыр бис. Ам артында милициядан каш-ла метр черде кухня-дыр бо. Солун дамчыштыр ол оор кижилерге, ыядыр арыңар, кээргээр сеткилиңер канчап барганыл, соксап көрүңер, чаш ажы-төлүңериң аксыбоскун кеспенер деп сөглек. сээр-дир мен...

Татьяна Михайловна сагыжын өйүп чораан үүлүн, төө каапкаш, сыстып келген карааның чажын чода тыртып, улуг тыныы. Өскелериң ажытөлү дээш ыглап, мунгарап олурар не кижини көргеш, сагыш-сеткилим дойлуп, ол өөдежок оорлардан чүдексинмес, чексинмес аргам чок болду.

Санитарлыг эпидемиология хайгаарININ ажылдакчылары Шагаан-Арыгның сүт кухнязының кылган кефиринин, сүт продуктуларының, холуксааларының шынары үргүлчү хынап турар. Кылган чемнериниң шынары санитар чурумга дүүшкек. Кухня хүнде-ле 144 уругга амданныг, шынарлыг, хоолулуг кефирни кылып эмнелгеле кадыы кошкак чаштарга улуг дузаны көргүзүп, соок кышка бүгү талазы-биле белен, эптиг-найыралдыг ажылдап турар.

Алефтина ОНДАР.

БУЯННЫГ ХЕРЕКТЕ БУЗУТ ЧОК

Буянныг херекте бузут чок. Бо чечен домактың артында кайгамчык ханы утка чаштынып чыдар.

Тывага репрессия өскүп турар чылларда актыг кижилерни контрлар Дээш чүсчүзү-биле аныяк назынындан, алдын хүнүнден, алган эжиннен, ажы-төлүнден чарган. Оларның актыг хөрөө, кем чок сеткили сөөлгу чылдарда билдиниң актыг хөрөөн истеп агартып, ачыбчының чедирип турар.

Тыванын «Мемориал» ниитилелинің кежигүнери эвээш эвес ажылдарны кылганын демдеглээр апаар. Оларга актыг черге репрессияга таварышкан «контрларының» ажы-төлдери акы-дүүмалары. төөлдери черге чедир мөгейип, четтиргенин илередир чоруурлар. Бистің Тес-Хем районга 1990 чылда ындыг ниитилелли түргускан. Оон даргазынга районнуң одалга черинин начальниги Донгуй Чамбуруккту, оралакчызынга бо үүлдүң авторун соңгаан турган.

Бистер эвээш эвес ажылдарны кылган бис. Район иштинден репрессияга таварышкан актыг черге шинтиргеннерни истеп, тодаткан. Ак-Эриктен эң-не хөй кижи репрессияга таварышкан. Оларга тускай тураскаалды тургускан. ол дээрге буянныг херек. Өөбелериниң өлүм чок аттарын катап диргискени ол болур.

Ол тураскаалды (мемориалды) кылырынга Тываның улус Наадымынга үш чыл улаштыр эрткен Эзир-Кара аттың ээзи Сонн Сандаанмаанын оглунуң оглу Кызыл-Чыраа ортумак школазының социал башкызы Даш-оол Тановтун киргген улуу улуг. Даш-оол Маадырович ол биче эвес черекти кылыр дээш, Тыва Республиканың Чазаанга барган, репрессияга таварышканнарга ачы-дузаа марафонун эрттирген Мемориал-тураскаалды кылырынга Хоорун чурукчу Биче-оол Күнзет, Даш-оол Танов, ооң ооллары болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен.

Оларның ажылын мен хуумда аажок сонуургаан, үнелээн мен. Эки кылган ажыл, элеп читпес аллар! Бир самбырада, актыг черге репрессияга таварышкан, «контрлар» деп адаткан бистің өөбелеривис 23 кижиниң долуат, фамилиязын, адазының ады-биле кады чыскаан бижээн болду. Ийнги самбырада чели, кулуруу эстей берген, черге дээр-дегбес эрес аът кылыйтып бар чоруур...

Ол дээрге, эрткен үеде кандыг хай-халап адаөөбелериниске таваржып турганын сагындырып кээр амгы болгаш келир салгалга угаадыр-дыр.

Тураскаалды кылганы эки, шынарлыг, өң-базын будуктар-биле каастап турган пурган, бижээн.

Өөлет ЧИЙМИТ.
Тываның Чогаалчылар эмнелгениң кежигүнү.

◆Школа болгаш амыдырал

МЭЭҢ ЧӨЛЕҢГИИЖИМ

◆ Школавыс 55 харлаар ◆

Ниитилел хөгжүдезинге кижизидилге эргежок чүгүла, ооң ачызында бүрүн шагдан тура салгалдарның аразында үзүлбес бижиг харылзаалары боттанып, ооң сайзыралы болгаш бурунгаар девшилгези чорүп турар. Ынчангаш кижизидилге чоп-биле кады төөрүттүнүп, ооң-биле кады сайзырап келген, азы чон педагогиктиг мерген, депшилгелиг үгаан-бодалдың диригге херечизи болганда, бистин республикада сөөлгү чылдарда үттүндүрүп бар чыткан чонның чаагай чаңчылдарын, өзүлалдарын, өзүлүг тыва чонның культуразының аныяк-өскенниң өөредилге-кижизидилгезинге ажыглап эгелей бергени кончуг өөрүнчүг үүл.

Маңаа хамаарыштыр бистин Бора-Тайга ортумак школазы улусчу педагогика-биле өөредилге-кижизидилгени холбап, оны хаңылаңдыр өөредир талазы-биле шенээшиниң методиктиг төөү болганда, 1989 чылдан эгелеп «Улусчу педагогиканы өөредилге-кижизидилге хөрээнге» деп үгүла айтыңыг болгаш «Ажылдың түңнели өөренгичилериң билиңиде» деп кыйгыг-биле 310 өөренгичиниң 47 башкы, кижизидикчилер, оларның иштинде РФ-тиң школаларының бир алдарлыг башкызы, 1 башкы методист, 2 улуг башкы, улус өөредилгезиниң 6 тергиини бүгү талазы-биле коллективтиң башкыларынга, өөренгичилериңе арга-сүмезиң кадың ажылдап турарлар.

Бо чүгүла айтыңыг болгаш кыйгының адаа-биле ажылдап тура, хөй-хөй башкыларның арга-дүржүлгазын солчуп, демниг ажылдап, районда чөленгиниң база республикада методиктиг теп болуп ажылдап турарывысты айтыксадым. Школаның бо талазы-биле бодунуң хөгжелгезин шыдаар шаа-биле күүсеп турарын бүгү-ле биске өөрүп хемчеглер херечилеп турар. Республика чергелиг, барыын зонаның школаларының ортузунга, районга эрттирилгеен семинарлар, конференциялардан бистин ажыд-иживиске үнеледи берип, арга-дүржүлгаңы солушканың демдеглээри өөрүнчүг-дүр.

Ийе. Республикада бистен өске шенелдеде ажылдап турар школаларда ышкаш бергедээшкиннер бисте база бар. Көрүнген түнден бо чылдар иштинде чаңгыс-даа ажыны биске бербейн, смета тургустунган түрбүже, хөрекке албайн, төлевээни кончуг-ла хомуданчыг. Ынчалза-даа бис чонувус дээш сагыш-сеткил талазы-биле үндаравайн ажылдап келдивис. Улусчу педагогика биле өөредилге кижизидилгени холбаары эртем-ле чидезилеттинген кончуг улуг ажыл болгай. Ынчанмайн ханчаар, үжү-бажы билдинмес, дүп чок ээрем дег, кончуг улуг чүүкту бистер бодувуска алгаш, шенелдени эгелединвис, чүге дизе национал школаның концепциязы безин чок турган. Ам удавас ол концепцияларың төлевилелдеин сайгарар болгай бис. Мен концепцияларны кончуг чүүлдүрүнер чордум, чүге дизе тув комиссиниң база кежигүнү болгаш бичин-даа бол улуг-хүүмүү киргилээн кижи мен.

Шенелдеңи чорударынга чаагадыкчы бөлүүтүн улуг-хүүзү кончуг улуг. Бисте ам шенелдени ханчаар чорударының, ооң хажан төнериниң программазы тода тургустун. Ол программаны бистиң школаларывыс ажылдап турарлар. Ол программаны бистиң школаларывыс ажылдап турарлар. Ол программаны бистиң школаларывыс ажылдап турарлар

Театр сезонунуң ажыдыышкынынга

ЧЕДИИШКИННИГ-ЛЕ БОЛЗУН

Өзүп турар өртектер, чоннуң амыдыралынга айыылдыг оорлаашкын, үнтөөшкин, олуруктуг чоруктар дээш кижи бүрүзү сагыш аарыл чоруур болу берген бистиң хүнеривисте сагыш-сеткилдиг байлак болуруунга негеллелери инистелип өскүл бар чоруур деп бодаар болза, шын эвес деп билип турар мен.

Бо чылын сезонну «Хайыраан бот»-биле ажылар деп дыңнадым. Ындыг болур-даа ужурлуг. Бо удаада рольларга кымнар ойнаарын-даа сонуургавадым. Ол үүл дээрге, мөөң эригин калганымдан эвес, а бодумнуң амы-хууда өг-бүледе байдалларга чайзыран турарым ол.

Мөөң чугаалаксан турарым болгаш, бодувустуң төөгүүчеге, өг-бүлеңиң кымнар чорааныл уттуп, оларның чырык овур-дезионуне кичээнгей чок болур чоруувустан уштунуп көрөөлиннер дээр дээн ийик мен. Үүн үүлдү сонуургаар, оон хүлүгаазын күжүн сайгарып биглир кижилер мөөң чугаам чоктa-ла боттары билирлер. А черле чүүү-даа сонуургавас, сайгарып билбестерге чеге-даа чугаалаарыга, дөмей-ле эки түңнел үнмес болгай.

Ынчалза-даа ыт чок олуруп каан база шыдаавадым. Төөгүден сактыышкынам. Чогум «Хайыраан боттуу» кайы чылда чоңга көргүзүп эгелээнин сактып шыдавадым. Ынчан шоу-ла болу берген турдум ийнаан — 10-13 хар бар хире. Ол үениң уруглары амгы 10-13 харлыгларга дециээр хире эвес дыңнангыр. томаанныг болуруплан ацгы, радио, телевизор, кудумчу салдары дээр чүве бар эвес. Долгандыр кожалар бар-даа болза, сээң өг-бүлең, сүгнүң ийн дамдызы дег, бот-боттарындан ылгал чок үе турган. Ол үениң ол хире уруглары бо хүнгү 6-7 харлыглардан дээредевес-ле турган хире деп мөөң бодалым ыңдыг. «Артистер деп хуулгаазын улус Чадаанада келген, чоңга оюн көргүзер» дишкен соонда: Баян-Талаа аллары аттыг, шарылыг ажы-төлүн ушкаргаш чоруп каарлар.

Чогум кана көргенимни сагынмас мен. Сактырымга, даштыгаа-даа ышкаш. Кижи хөй болганындан өгезинден тура көрүп чадаан хире мен. Чогум чүү болуп, кандыг хер-херекседдиг турганын-даа билбес мен. Шала өөрү, кортук болганымдан улус аразынче дыныржып чүткүп дидиннээн хире мен. Сагыш-сеткилимден арлып читпес болуп таңмаланып калган чүве — тоолда алдын даңгына дег чараш кыс биле Дакпай акый. Дакпайны улуг кижилер таныыр болганындан Чалам оглу Дакпай тур дижип, ачам-биле Ооржак Лопсанчаптың чугаалашканындан билип алган мен.

Та мөөң чогаадып болапканым ол, та дүжепкен кижи мен. Азы та Дакпай акый өске бир концертке сыгыртып турганын ынчаар билипкен кижи мен. Бодалымда артып калганы ол шинде Дакпай акый алдын даңгына-биле чугаалажып, авазының дугайында, чылыг, чымчак сестер чугаалааш, хөөмейлепкен. Меня долгандыр бүгү кижилер ыглажыпкан, мен база-ла ыглап ордум. Оон соонда ол чараш даңгына ырлапкан — шүүт бүгү чон ыглап турган чүве. Караны ынчан кым ойнаанын, шыны херек, билбес мен. Кым шиинн тургусканын база билбес мен. Ол үеде бир кижи чогаадып каар, артистер ойнап көргүзүп каар дээрзин билбес турган мен.

«Хайыраан бот»-биле ийн дугаар ужурашканым 40 чылдарның сөөлү, 50 чылдарның эгези чүве. Ынчан Исполнев-тиң тургускалы-биле артистер Бай-Тайгага ону ойнап чеде берген. В. Көк-оол база аңаа акызы кижиниң аалынга чурттап турган. Ынчан Караны Кара-кыс Намзатовна Мунзук, Седипти композитор Алексей Боктаевич Чыргал-оол ойнап турган. Клуб бар эвес, школаның коридорунга сумуунуң чону оочур-биле көрүп турду. Шиинн көрген кижилерде курраг карактыг кижи чок. Кадыг улус дижир эр кижилер безин хая көрүп, караан чодуп турду.

Оон соонда тургустуунган вариантыларның дугайын солуннарга хөйү-биле бижип, хөй маргылдаа үүүп турду. Мактаанларга-даа, бактаанларга-даа каттышпаан мен. Ол үеде бижип турган үүүлдеримни солуннарга парлавайн барган чүве. Бир эвес узуткап каптаан болза, архивте чылар ужурлуг...

Эң сөөлүнде М. М. Мунзук, Седипти композитор Алексей Боктаевичтиң чугаалашкан тургускан